

ПРИРОДА И СУЩНОСТЬ ПРАВОСОЗНАНИЯ «ВИРТУАЛЬНОЙ ТОЛПЫ»

Калиновский Ю. Ю.

Определены сущностные характеристики «виртуальной толпы» в сравнении с признаками «классической толпы». Исследованы особенности правосознания «виртуальной толпы». Проанализировано влияние информатизации и компьютеризации на развитие правосознания «виртуальной толпы».

Ключевые слова: правосознание, виртуальный, толпа, правосознание «виртуальной толпы».

NATURE AND ESSENCE OF LEGAL CONSCIENCES OF «VIRTUAL CROWD»

Kalinovski Y. Y.

Certain the essence descriptions of “virtual crowd” by comparison to the signs of “classic crowd”. Investigated the features of legal consciences of “virtual crowd are”. Analysed the influence of informatization and computerization on development legal consciences of “virtual crowd”.

Key words: legal consciences, virtual, crowd, legal consciences of «virtual crowd».

УДК 340.12

Г. В. Коваленко, здобувачка

ОСНОВНІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ ПРАЦІ РОНАЛДА ДВОРКІНА «СЕРЙОЗНИЙ ПОГЛЯД НА ПРАВА»

Розглянуто основні ідеї одного з провідних сучасних американських філософів Роналда Дворкіна – його опозиція правовому позитивізму, інтерпретація прав людини в сучасному світі, співвідношення моралі і права.

Ключові слова: Роналд Дворкін, права людини, критика правового позитивізму, Конституція США, роль суду в реалізації громадянських прав і свобод.

Актуальність проблеми. Однією з нагальних потреб сучасного українського правознавства є ознайомлення з теоретичним досвідом світових лідерів. Серед них – американський учений Роналд Дворкін (народився у 1931 р.), який є одним із найбільш впливових сучасних філософів права. Він став всесвітньовідомим завдяки своїй першій великій праці «Taking Rights

Seriously» [1]. Після неї він опублікував серію інших книг (див. нижче бібліографію його головних праць), які привертають увагу і породжують жваві дискусії серед юристів та філософів багатьох країн.

Перша книга Р. Дворкіна вже стала класичною для дослідників в усіх напрямках філософії права. В ній він розглядає низку проблем, пов'язаних зі з'ясуванням сутності права і правознавства. Попри те, що вона вийшла вже понад тридцять років тому, порушені в ній питання залишаються актуальними й на сьогодні. Це проблеми, що стосуються правової онтології, антропології, гносеології, аксіології та історії філософії права. Стисло резюмуючи тематику своєї книги, сам Р. Дворкін характеризує її так: «питання про те, *що* є закон і хто й коли має його додержуватися» [2,1].

Оскільки така характеристика збігається з головними завданнями філософії права, ця обставина дозволяє вважати корисним розгляд основних ідей даної праці Р. Дворкіна у пропонованій статті.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Перша книга Р. Дворкіна вийшла наприкінці 1970-х і тільки у США за наступні 20 років витримала 15 перевидань. Згідно з Вікіпедією, цю книгу перекладено на декілька європейських мов (німецьку, французьку, італійську, чеську, португальську, сербську, російську), а також на японську. Її переклад в Україні під назвою «Серйозний погляд на права» вийшов у 2000 р. за підтримки Інституту відкритого суспільства (Будапешт) та Міжнародного фонду «Відродження» (Київ) [2].

Ця книга Р. Дворкіна стала предметом обговорення перш за все в англійській літературі. Це праці А. Брауна [3], Дж. Берка [4], Джастіни Берлі [5], М. Коена [6], П. Гефні [7], С. Геста [8], А. Ханта [9], А. Ріпштейна [10]. Присвячені концепції Р. Дворкіна монографії вийшли також у Німеччині (праці Клавдії Бітнер [11], Е. Романуса [12], Клавдії Рам [13], Р. Воткінса-Бінца [14], Ф. Вілкса [15]), Швейцарії (М.-М. Штольц [16]), Франції (С. Веше і В. Дзанетті [17]), Бельгії (Жюлі Алар [18]), Португалії (Вера Карам де Чугейрі [19], Сандра П.М. Родрігес [20]), Сербії (Біляна Наранчич [21], Міша Чуркович [22]). Географія цих видань дозволяє зробити такий висновок: чим успішніше розвиток демократії у відповідних країнах, тим більшим є зацікавлення цією працею.

У літературі пострадянських країн творчий доробок Р. Дворкіна розглядався у працях російських дослідників Н. Мотрошилової [23], Ю. Ветютньова [24], Л. Макеєвої [25], а також у кандидатських дисертаціях О. Ігнаткіна [26] та В. Діанова [27]. Попри те, що в українській науковій і навчальній літературі часто згадується підхід Р. Дворкіна (див., наприклад, монографію С. Погребняка [28]), систематичного аналізу його праць ще немає (єдиними публікаціями, в яких дається загальний аналіз підходу Р. Дворкіна в українських виданнях, є підрозділ вступної статті американського автора Б. Бікса до збірника «Філософія права» [29] і стаття аргентинського правника Є. Булігіна, вміщена в альманасі «Проблеми філософії права» [30]).

Метою статті є аналіз філософсько-правового змісту першої програмної праці Р. Дворкіна «Серйозний погляд на права».

У даній роботі формулюється і відстоюється оновлена версія ліберальної теорії права, що ґрунтується на визнанні пріоритету особистості, її гарантованої свободи та самореалізації. З цих позицій Р. Дворкін різко критикує ліберальну теорію права, що домінувала на той час в англо-американській юриспруденції. На його думку, ця теорія складається із двох частин, які беруть свій початок у філософії Джереми Бентама. Перша частина – теорія того, *що є* право, зокрема про необхідні та достатні умови, за яких правове твердження є істинним. Це теорія власне правового позитивізму. Друга ж частина – теорія того, *яким має бути* право і як повинні діяти правові інститути. Це теорія утилітаризму, відповідно до якої закон і його інститути повинні служити загальному добробуту і нічому іншому.

Критичним зауваженням Р. Дворкін піддає обидві частини згаданої теорії, ставлячи під сумнів взаємну незалежність цих частин. У конструктивній частині своєї праці він підкреслює провідну ліберальну ідею особистих прав людини і пропонує своє бачення загальної теорії права, що повинна бути водночас *нормативною і концептуальною*.

За Р. Дворкіном, нормативна частина вміщує *теорію законодавства, теорію винесення рішення та теорію виконання*. Відповідно у цих трьох теоріях нормативно-правові питання розглядаються з погляду законодавця, судді та пересічного громадянина. У свою чергу кожна з цих теорій складається з підпорядкованих їй теорій нижчого рівня.

Теорія законодавства повинна включати: 1) *теорію легітимності*, що визначає обставини, за яких окрема особа або група осіб мають право на законотворчість; 2) *теорію законодавчої справедливості*, що визначає закон, який законодавець має право або повинен створювати.

Теорія винесення рішення має включати: 1) *теорію оспорювання*, що встановлює норми, які повинні застосовувати судді при вирішенні складних юридичних справ; 2) *теорію судочинства*, що пояснює, чому й коли саме судді, а не якісь інші групи або інституції повинні приймати рішення, винесення яких вимагає теорія оспорювання.

Теорія виконання повинна відокремити й проаналізувати два аспекти: 1) теорію поважання, що розглядає *природу і межі обов'язку громадянина додержуватися закону* в різноманітних державах і за різноманітних обставин; 2) теорію, де *визначено цілі покарання та його виконання* і зазначено, як саме посадовим особам слід реагувати на різні категорії злочинів та правопорушень [2, с. 2].

Р. Дворкін указує, що концептуальна частина теорії потребує залучення результатів інших наук. Зокрема, вона спирається на філософію мови, а отже, на логіку і метафізику. Так, питання про те, що означають твердження закону та чи завжди вони є істинними, безпосередньо пов'язані з дуже складними і полемічними питаннями філософської логіки [2, с. 9].

Уявляється за необхідне докладніше розкрити згадані доробки Р. Дворкіна у філософській теорії права. Він твердить, що на відміну від позиції позитивістів, які вважають, що право складається тільки з *правил*, крім них, правові системи містять і *принципи*. На його думку, *принципи права* – це *моральні судження*, слухність яких проілюстровано, підтримано чи обґрунтовано офіційними актами в минулому (текстами законів, судовими постановами, конституціями). На відміну від правил принципи мають не технічну, а філософську природу. «"Принципом" я називаю норму, якої слід додержуватися не тому, що вона наблизить або гарантуватиме виникнення бажаної економічної, політичної чи соціальної ситуації, а тому, що вона є вимогою справедливості, чесності чи якогось іншого морального виміру» [2, с. 47].

Різниця між принципами та правилами складається в логічній відмінності, що стосується ступеня їхньої універсальності і мети. «Обидва набори норм указують на конкретне рішення щодо юридичного обов'язку при конкретних обставинах, але вони відрізняються за характером заданого ними напрямку» [2, с. 50].

Р. Дворкін обґрунтовує важливість і необхідність додержання та застосування суддями правових принципів (розроблених доктрин), які склалися історично і вже «вмонтовані» у правову систему. Величезну роль у цьому імпліцитному процесі відіграли рішення Верховного суду США. Слід сказати, що протягом усієї своєї історії його судді займалися саме моральним прочитанням (тлумаченням) Конституції при розгляді конкретних складних справ, щодо яких не було ясного і однозначного рішення через відсутність прецедентів чи прямої вказівки в Конституції або чинних статутах.

У цьому зв'язку й виникає питання про розгляд складних справ і особливо про розгляд конституційних справ. Р. Дворкін наводить численні приклади застосування принципів у судовій практиці, які пронизують правову систему англо-американського права як основні доктрини. Він цитує посилання на принципи із судових рішень на кшталт: «Ми повинні узяти до уваги загальний принцип, згідно з яким за відсутності шахрайства людина, що вирішила не читати контракт перед його підписанням, не може пізніше відмовитися від виконання зобов'язань за цим контрактом»; «При застосуванні цього принципу важливим чинником є основний догмат про волю правомочних сторін контракту»; «Воля контракту – не настільки нерушима доктрина, щоб не дозволяти ніяких попереджень у сфері, з якої ми маємо справу»; «У такому суспільстві, як наше, де автомобіль є звичним і необхідним атрибутом повсякденного життя і де його використання становить значну загрозу водієві, пасажирам і оточуючим, виробник має особливий обов'язок у зв'язку з конструюванням, рекламою та продажем своїх автомобілів. Таким чином, суди повинні ретельно вивчати договори, щоб визначити, чи справедливо тлумачаться там інтереси споживачів і навколишніх»; «Чи існує принцип найбільше знайомий і сильніше вмонтований в історію англо-американського права, ніж

основна доктрина, відповідно до якої суди не повинні дозволяти використовувати себе як інструмент беззаконня і несправедливості?» тощо [2, с. 49–50].

Приклади правил: «На гірській дорозі не дозволяється рухатися зі швидкістю, що перевищує шістьдесят миль на годину», або «Заповіт недійсний, якщо його не підписано трьома свідками». Останні два приклади дуже відрізняються від норм, наведених вище, тому що є юридичними правилами, а не юридичними принципами [2, с. 49]. Правила містять чітку й однозначну директиву за моделлю «все, або нічого», тоді як принципи потребують додаткового тлумачення і пояснення, чому обрано саме той, а не інший принцип.

Р. Дворкін вступає в полеміку з Хартом, який вважав, що є такі правила, за рамки яких суддя не може вийти. Р. Дворкін відповідає на критику Харта, вказуючи, що сам же Харт, характеризуючи правила, представляє деякі з них як принципи [2, с. 97]. З цього випливає висновок, про те що, крім правил, існують ще й певні принципи, і від них ухилитися неможливо.

Р. Дворкін спростовує позицію юридичного позитивізму, за якою право повністю складається із правових норм, а судді, вирішуючи судові справи, мають свободу дій тільки тоді, коли жодна наявна норма права не підходить для суперечності, яку вони розглядають. Натомість він запропонував альтернативне бачення права, згідно з яким ресурси судді «відповідно до права» більш різноманітні, а процес визначення того, чого вимагає право в конкретному випадку, більш витончений.

Тому слід доопрацювати доктрину дискреційного права, і Р. Дворкін вносить дві пропозиції. По-перше, він вважає, що у складних справах обов'язком судді є не стільки ретроспективне виявлення правил, а встановлення того, які права мають сторони. По-друге, суддя, діючи на власний розсуд, у своїй аргументації спиратиметься на принципи при ухваленні рішення у справі.

У цьому зв'язку американський дослідник розглядає проблему, яка полягає вже не у відсутності права у вирішенні складних питань, а в його надмірності. Це ті випадки, коли правові принципи підтримують різноманітні результати, і виникає запитання: до якої саме постанови повинен схилитися суддя? «Право діяти на власний розсуд, як дірка в бублику, не існує ніде, крім простору всередині обмежувального пояса. Тому це поняття відносне. Завжди є сенс запитати: «На власний розсуд – згідно з якими нормами?» чи «На власний розсуд – стосовно якого владного органу?» Загалом відповідь на ці запитання буде ясною з контексту, але у деяких випадках посадова особа може з однієї точки зору мати право діяти на власний розсуд, а з іншої – ні. Як це буває майже з усіма термінами, на точне значення «права діяти на власний розсуд» (дискреційного права) впливають особливості контексту» [2, с. 59].

Р. Дворкін вважає, що суддя повинен керуватися такою стратегією:

1) розглянути розмаїтість поглядів на те, чого вимагає право в даному питанні;

2) відкинути ті твердження, які неадекватні колишнім офіційним актам;
3) серед теорій, які адекватно узгоджуються з матеріалами судової справи, суддя має обрати ту теорію, що є найкращою з погляду моралі [2, с. 112].

Остання з названих стадій формування судової постанови полягає у тому, що моральні чинники відіграють надзвичайно важливу, навіть головну роль у погляді Р. Дворкіна на те, як судді вирішують (і повинні вирішувати) судові справи.

Р. Дворкін відзначає, що у разі конфлікту між правилами це приведе до виключення або скасування одного з конкуруючих правил (норми) у складних справах. У разі ж конфлікту принципів хоча один з них і виходить на перший план, але інші принципи не втрачають свого значення.

У центрі подальших міркувань Р. Дворкіна перебуває питання щодо того, чому й коли саме виникає проблема співвідношення справедливості та права. У розділі 6 «Справедливість і права» розглянуто основу теорії законодавчих прав. За допомогою аналізу теорії справедливості Дж. Ролза доводиться, що наші інтуїтивні уявлення про справедливість передбачають не тільки те, що люди мають права, а й те, що одне з цих прав є фундаментальним і навіть аксіоматичним (це чітка концепція права на рівність, яке Р. Дворкін називає правом на рівне піклування і повагу).

Саме в світлі цього права Р. Дворкін розглядає питання про «серйозне ставлення до прав». У межах нормативної теорії виконання йдеться не про якийсь конкретний набір особистих прав, а тільки про певні наслідки визнання того факту, що індивіди мають деякі переконання щодо їхніх юридичних прав. «Конструктивна модель не виходить апріорі із скептицизму чи релятивізму. Навпаки, вона стверджує, що ті чоловіки та жінки, які мислять у рамках даної моделі, щиро додержуватимуться кожен своїх переконань, які вони привносять до неї, і що ця щирість поширюватиметься і на критику політичних актів або систем, що зневажають найглибші з цих переконань,— критику, вмотивовану несправедливістю таких актів або систем» [2, с. 236].

Важливо, аби політична теорія визнавала, що багато які претензії на права, у тому числі й дуже важливі, не можуть вважатися абсолютними, і аби у ній були визначені принципи, на яких повинні ґрунтуватися офіційні рішення у випадках, коли права є спірними. Зокрема, виникає запитання: як юристи повинні ставитися до громадянської непокори? Тут погляди Р. Дворкіна перекликаються з положенням Томи Аквінського, який вважав, що у разі появи несправедливих законів їх не тільки можуть не виконувати громадяни, а й зобов'язані не виконувати!

У розділі 8 «Цивільна непокора» аналіз Р. Дворкіна поширюється на випадки невизначеності та суперечностей у розумінні юридичних прав. Тут виникають два запитання: 1) якими є базові права і обов'язки громадянина, коли його конституційні права не визначено, але він щиро переконаний, що уряд не має права змусити його робити те, що він вважає несправедливим?;

2) якими є обов'язки посадових осіб, котрі вважають, що даний громадянин не правий у своєму уявленні про закон? Р. Дворкін пише: «Далеко не очевидно, що громадянська непокора зменшує повагу до закону; проте навіть якщо ми вважаємо, що це саме так, дана обставина не стосується суті справи. Перспектива утилітарної вигоди не може виправдати заборону людині робити те, що вона має право робити, а гадане зростання поваги до закону є лише утилітарною вигодою. Підстави для того, аби хвалитися, що ми поважаємо індивідуальні права, не існує, якщо це не пов'язане з певними жертвами, а тут жертва полягатиме в тому, що ми відмовляємося від будь-яких незначних вигод, які дістала б наша держава, якби відкинула ці права, виявивши їхню незручність. Отже, загальне благо не може бути вагомою підставою для урізання прав, навіть якщо йдеться про вигоду, що полягає в зростанні поваги до закону» [2, с. 276].

Цілком логічно у розділі 12 «Які права у нас є» перевага надається політичним правам. У тому історичному контексті, в якому писалася книга, це було відповіддю на актуальні запити часу (масові відмови від призову до війська, протести проти війни у В'єтнамі, боротьба афроамериканців за рівні права тощо). Позиція Р. Дворкіна є чіткою і непохитною: «Якщо ми дозволимо умоглягну підтримку виправданню через посилення на надзвичайні обставини чи вирішальну користь, тоді ми ... анулюємо права» [2, с. 279]. Р. Дворкін тлумачить конкретні права як похідні від абстрактного права на піклування і повагу, що вважається фундаментальним і аксіоматичним. З нього випливають громадянські та економічні права (зокрема, права на соціальний захист найбідніших соціальних груп). Дуже актуальними в умовах сучасної України є слова Р. Дворкіна: «... слабкіші члени політичної спільноти мають право на піклування та повагу з боку своїх урядів, рівнозначні піклуванню та повазі, що їх забезпечили собі сильніші члени спільноти, так що коли деякі люди мають свободу приймати рішення незалежно від того, яким буде вплив цих рішень на загальне благо, тоді й усі інші люди повинні мати таку саму свободу» [2, с. 279].

Висновок. На противагу застарілій ліберально-позитивістській філософії права, що закликала до відокремлення права від моралі і політики, Р. Дворкін пропонує більш життєздатну теорію, що «вмонтована» у більш загальну філософію політики і моралі.

Аналізуючи концептуальну частину загальної теорії права, Р. Дворкін наполягає на тому, що юридичні правила не можуть скласти всю повноту права і потребують залучення моральних принципів, що можуть передувати будь-якій формі законодавства.

Відповідно до пріоритету, індивіди або групи можуть мати в суді права, крім тих, які чітко визначені в законодавстві.

Р. Дворкін відстоює тезу, згідно з якою стосовно держави індивіди можуть мати певні права ще до їхнього законодавчого закріплення. Зокрема, громадяни можуть протестувати проти законодавчого рішення на будь-якій обгрунтованій підставі.

БІБЛІОГРАФІЯ ОСНОВНИХ ПРАЦЬ Р. ДВОРКІНА

- Dworkin R. *The Philosophy of Law (Oxford Readings in Philosophy)*. – New York: Oxford University Press, 1977. (Переклади на італійську: Dworkin R. *I diritti presi sul serio*. – Milano: Il Mulino, 1982; німецьку: Dworkin R. *Bürgerrechte ernstgenommen*. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp – 1984; японську: 木下毅 小林公 野坂泰司訳『權利論(1–2)』木鐸社, 1986; французьку: Dworkin R. *Prendre les droits au sérieux*. – P.: PUF, 1995; українську: Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Пер з англ. А. Фролкін. – К.: Основи, 2000; чеську: Dworkin R. *Když se práva berou vážně*. Praha: OIKOYMENH, 2001; сербську: Дворкин Р. Суштина индивидуалних права. – Београд: Подгорица, 2001; португальську: Dworkin R. *Levando os direitos a sério*. – São Paulo: Martins Fontes, 2002; російську: Дворкин Р. О правах всерьез / Пер. с англ.; ред. Л. Б. Макеева. – М.: РОС-СПЕН, 2005).
- Dworkin R. *A Matter of Principle*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.
- Dworkin R. *Law's Empire*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986.
- Dworkin R. *Philosophical Issues in Senile Dementia*. – Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1987.
- Dworkin R. *A Bill of Rights for Britain*. – Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1990.
- Dworkin R. *Life's Dominion: An Argument About Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom*. – New York: Alfred A. Knopf, 1993.
- Dworkin R. – *Freedom's Law: The Moral Reading of the American Constitution*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.
- Dworkin R. *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.
- Dworkin R. *A Badly Flawed Election: Debating Bush v. Gore, the Supreme Court, and American Democracy*. – New York: New Press, 2002.
- Dworkin R. *Justice in Robes*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006.
- Dworkin R. *Is Democracy Possible Here? Principles for a New Political Debate*. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006.
- Dworkin R. *The Supreme Court Phalanx: The Court's New Right-Wing Bloc*. – New York: New York Review Books, 2008.
- Dworkin R. *Justice for Hedgehogs*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dworkin, R. *Taking Rights Seriously* [Text] / R. Dworkin. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1977. – P. XV. – 293 p.
2. Дворкін, Р. Серйозний погляд на права [Текст] : пер. з англ. А. Фролкін / Р. Дворкін – К. : Основи, 2000. – 519 с.
3. Brown, A. *Ronald Dworkin's Theory of Equality: Domestic and Global Perspectives* [Text] / Alexander Brown. – N. Y. : Palgrave Macmillan, 2009.
4. Burke, J. J. A. *The Political Foundation of Law : The Need for Theory with Practical Value* [Text] / John J.A. Burke. San Francisco : Austin & Winfield, 1992.
5. Burley, J. ed. *Dworkin and His Critics* [Text] / Justine Burley. Oxford : Blackwell Publishing, 2004.

6. Cohen, M. ed. Ronald Dworkin and Contemporary Jurisprudence [Text] / Marshall Cohen. L. : Duckworth, 1984.
7. Gaffney, P. Ronald Dworkin on Law as Integrity: Rights as Principles of Adjudication [Text] / Paul Gaffney. – Lewiston, N. Y. : Mellen University Press, 1996.
8. Guest, S. Ronald Dworkin (Jurists: Profiles in Legal Theory) [Text] / Stephen Guest. Stanford : Stanford University Press, 1991.
9. Hunt A. ed. Reading Dworkin Critically [Text] / Alan Hunt. – N. Y. : Berg, 1992.
10. Ripstein, A. ed. Ronald Dworkin (Contemporary Philosophers in Focus) [Text] / Arthur Ripstein. Cambridge : Cambridge University Press, 2007.
11. Bittner, C. Recht als interpretative Praxis [Text] / Claudia Bittner – Berlin : Duncker u. Humblot, 1988.
12. Romanus, E. Soziale Gerechtigkeit, Verantwortung und Würde [Text] / Eckhard Romanus. – Freiburg, Br. : Alber, 2008.
13. Rahm, C. Recht und Demokratie bei Jürgen Habermas und Ronald Dworkin [Text] / Claudia Rahm. – Frankfurt am Main : Lang, 2005.
14. Watkins-Bienz, Renée M. Die Hart-Dworkin-Debatte [Text]. – Berlin : Duncker und Humblot, 2004.
15. Wilkes, Florian. John Rawls, Theorie der Gerechtigkeit, und Ronald Dworkin, These der Rechte [Text] / Florian Wilkes. – Frankfurt am Main : Lang, 1997.
16. Strolz, M. M. Ronald Dworkins These der Rechte im Vergleich zur gesetzgeberischen Methode nach Art [Text] / Marc Maria Strolz. 1 Abs. 2 und 3 ZGB. – Zürich : Schulthess, Polygraph. Verl., 1991.
17. Wesche, Stefen and Zanetti, Véronique, eds. Dworkin: Un débat [Text] / Stefen Wesche and Véronique Zanetti. – P. : Ousia, 2000.
18. Allard, J. Dworkin et Kant: Réflexions sur le judgement [Text] / Julie Allard. Bruxelles : Editions de l'ULB, 2001.
19. Karam de C. V. Filosofia do direito e modernidade: Dworkin e a possibilidade de um discurso instituinte de direitos [Text] / Karam de Chueiri Vera. Curitiba : JM, 1995.
20. Rodrigues, S. P. M. A Interpretação Jurídica no Pensamento de Ronald Dworkin [Text] / Sandra Paula Martinho Rodrigues, Uma Abordagem. – Coimbra : Almedina, 2005.
21. Наранчић, Биљана «Схватанье о праву Роналда Дворкина» [Text] / Биљана Наранчић, Нови Сад, 2004.
22. Ђурковић, Миша. Поредак, морал и људска права [Text] / Миша Ђурковић. – Београд, 2001.
23. Мотрошилова, Н. В. Этическое обоснование права (Рональд Дворкин) [Текст] / Н. В. Мотрошилова // История философии: Запад –Россия –Восток (книга четвертая: Философия XX века); под ред. Н. В. Мотрошиловой и А. М. Руткевича. – М., 1999. – С. 429–432.
24. Ветютнев, Ю. Ю. О правопонимании Рональда Дворкина [Текст] / Ю. Ю. Ветютнев // Журн рос. права. – 2005. – № 10. – С. 93–102.
25. Макеева, Л. Б. Философия эгалитарного либерализма в США: Джон Ролз и Рональд Дворкин [Текст] / Л. Б. Макеева // История философии. – 2006. – № 12. – С. 45– 62.
26. Игнаткин О. Б. Проблема «либерального равенства» в концепции Рональда Дворкина [Текст] : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 – М., 2005. – 178 с.
27. Дианов В. Н. Концепция «господства права» в современной англо-американской юридической мысли [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Дианов В. Н.; [Место защиты: Ин-т государства и права РАН]. – М., 2008. – 208 с.

28. Погребняк, С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) [Текст] / С. П. Погребняк – Х. : Право, 2008. – 240 с.
29. Бікс, Б. Теорія природного права Роналд Дворкін [Текст] / Б. Бікс // Філософія права; за ред. Дж. Фейнберга та Дж. Коулмена. – К. : Основи, 2007. – С. 30–35.
30. Булыгин, Е. К. Проблема об'єктивності права [Текст] / Е. К. Булыгин // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III, № 1–2. – С. 7–13.

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ ИДЕИ ТРУДА РОНАЛЬДА ДВОРКИНА «СЕРЬЕЗНЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРАВА»

Коваленко Г. В.

Рассмотрены основные идеи одного из ведущих современных американских философов Роналда Дворкина – его оппозиция правовому позитивизму, интерпретация прав человека в современном мире, соотношение морали и права.

Ключевые слова: Роналд Дворкин, права человека, критика правового позитивизма, Конституция США, роль суда в реализации гражданских прав и свобод.

LEGAL-PHILOSOPHICAL IDEAS OF RONALD DWORWIN'S «TAKING RIGHTS SERIOUSLY»

Kovalenko H. V.

This paper is devoted to the analysis of main ideas of the first R. Dworkin's book, "Taking Rights Seriously", – his opposition to legal positivism, interpretation of human rights in modern world, correlation of law and morals.

Key words: Ronald Dworkin. human rights, critique of the legal positivism. Constitution of the USA, role of courts in the provision of civic rights and liberties.

УДК 340.12

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук

ЗВИЧАЙ ЯК ПОЧАТОК ПРАВА

Публікацію присвячено дослідженню одного з найстаріших регуляторів суспільних відносин – звичаю. Показується його становлення на території України та значення для міжнародного права. Аналізуючи історію звичаю, автор намагається зробити акцент на його ціннісній та антропологічній силі. Також досліджується вплив звичаю на формування системи права.

Ключові слова: звичай, суспільні відносини, суспільний регулятор, правова система, морально-правова філософія, антропологія права.